

УДК 82 – 1:808.53

Ю. М. Бродюк

**ГЕНЕЗА ТЕРМІНА “ПОЕТИКА” КРІЗЬ ПРИЗМУ
СУЧАСНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА**

Теоретичні канони поняття “поетика” надзвичайно розмиті. Незважаючи на те, що поетика – одне з найдавніших літературознавчих понять, воно чи не найважче піддається дефініціям [1, с. 1]. Науковий інтерес у літературознавстві до проблеми тлумачення означеної категорії зумовлений насамперед її термінологічною неузгодженістю. Термін позначений літературознавчою пластичністю, відсутністю чітких меж. А тому для подальшого вивчення і дослідження поняття виникає необхідність систематизації фактичного матеріалу попередніх дослідників.

Мета статті полягає в аналізі змістового наповнення поняття “поетика” в його різноманітних теоретико-літературних проявах у сучасних методологічних концепціях.

При визначенні змістових домінант поняття, важливим є історичний аспект, оскільки значення невизначеність пов’язана зі станом розвитку літературознавства в окремо взятий історичний період. Уперше означений термін зустрічається в літературі античних мислителів (Аристотель “Поетика”, Горацій “Послання до Пізонів”), де тлумачиться як учення про художню літературу загалом.

Поетика була об’єктом пильного інтересу в середні віки [2, с. 542]. Проблеми поетики вивчали і в Давній Індії, де певний інтерес викликали естетичні збудники та симптоми настроїв (раса), що виникали при сприйнятті художнього твору. У добу Відродження та класицизму поетика трансформувалася в самостійну науку (пітику) з чітко окресленими межами та завданнями [2, с. 542].

У ХІХ столітті поетикою називають науку, що вивчає поетичну діяльність, її походження, форми і значення; ту частину літературознавства, яка вивчає конкретні сегменти (композиція, поетичне мовлення, версифікація і т. п.). На теренах вітчизняної критики до питань тлумачення поетики вдавався І. Франко у трактаті “Із секретів поетичної творчості” (1898 р.) У літературно-критичному нарисі класик аналізує психологічні основи поетичної творчості, акцентуючи увагу дослідників на трьох її основних складниках: 1) ролі свідомості в поетичній творчості; 2) законах асоціацій ідей як ключа до розуміння ідіостилу митця, стильових дефініцій різних мистецьких шкіл та угруповань; 3) поетичній фантазії письменника. Також розглядає естетичні основи поетичної творчості, де аналізує роль зміслів, поезії, музики, зору, поетичної краси у художній творчості.

Письменник досліджує роль свідомості в поетичній творчості, закони асоціацій ідей, значення снів для творчого процесу написання твору, роль зміслів та поетичної краси. І. Франко порушує проблемні питання рецептивної поетики, а тому лишає ряд нерозв'язаних питань для подальших дослідників.

Варто особливо відзначити внесок учених 1920 – 1930 років у розробку концепції поетики. Представники ОПОЯЗу (С. Бернштейн, О. Брік, В. Виноградов, Б. Ейхенбаум, В. Жирмунський, Є. Поліванов, Ю. Тинянов, Б. Томашевський, Л. Якубинський, Б. Ярхо та інші) вважали підґрунтям своїх наукових досліджень формальний метод. Вони були зорієнтовані на аналіз форми художньої літератури, ревізуючи при цьому канонічну формулу єдності змісту і форми. Цариною художньої дійсності, на думку К. Фідлера, мало бути буяння барв, гра світла і тіні поза категорією змістовності [3, с. 304].

Дослідження представників формальної школи продовжилися у колі Празького лінгвістичного гуртка та сприяли формуванню структуралізму [3, с. 311]. У своїх дослідженнях структуралісти зосереджували увагу на проблемі поетичного мовлення. До цього часу вона лишається актуальною в літературознавстві. На переконання структуралістів, поетика розглядає літературний текст як складний знак, що має проміжні ланки (фабула, троп, ритм тощо) між темою (означуване) та словесним утіленням (означник). Художній твір, у такому разі, розуміється як наслідок семіотичної діяльності автора. Водночас зазнає перегляду розуміння тексту, який переростає межі свого автора й свого реципієнта. Він стає самодостатнім реальним феноменом, а завдання читача або дослідника полягає в адекватному його пізнанні, декодуванні, якомога точнішому трактуванні [3, с. 334].

Подальші дослідження в царині поетики належать групі літературознавців Женевської школи. Прихильники феноменологічної критики досліджували зв'язок між автором і твором, вважаючи літературу історією людської свідомості. Логіку творчого процесу вони вбачали у взаємозв'язку кількох елементів: свідомості, структури мови літературних творів, світобачення автора. Поетику Женевська школа розглядала як рефлексію над онтологічними проблемами.

У 70 – 80 роках розвинулася теорія рецепції, що хоч генетично і була пов'язана з тими методологіями, які їй передували, однак по іншому трактувала поетику. Основоположники рецептивної критики – Г. Яусс та В. Ізер у парадигмі “текст – читач” надавали перевагу останньому, наділяючи його здатністю творити з будь-якого тексту свій власний. За цією теорією художні твори, збуджуючи інтелектуальні емоції адресата, доносять до нього авторський задум. Ідеться про естетику сприймання, а не творчості, тому об'єктивна оцінка письменства минувшини перебуває поза сферою її інтересів, зорієнтованих на сучасника, який може творити власний текст з будь-якого іншого. Питання поетики, властивої рецептивній естетиці,

досліджували представники Вроцлавської школи (Е. Бальцежан, М. Гловінський, Я. Славінський), які звернули увагу не на конкретно-історичний процес, а на даний твір, що репрезентував позицію читача, закладену у співвідношенні знака і значення [3, с. 290].

Таким чином, головним завданням рецептивної естетики, на противагу формалізму, було дослідження рівня сприймаючої свідомості в процесі читання літературних текстів. В українській літературі означена методологія розвинулася наприкінці 60-их років у працях В. Брюховецького, М. Ігнатенко, Б. Кубланова, Г. Сивоконя та інших. У своїх наукових дослідженнях вони спиралися на праці О. Білецького, Л. Білецького, О. Потебні та І. Франка (“Із секретів поетичної творчості”). Положення рецептивної естетики підтримував й апробовував у своїх працях Г. Клочек.

Радянське літературознавство розвивало структурний підхід до розвитку поезики. У словнику літературознавчих термінів В. Лесина (1985 р.) автор пояснює поезику як один із основних розділів літературознавства – теорію літератури. Він зазначає, що поезикою називають також “розділ теорії літератури, який вивчає форму творів (композицію, образність, ритміку і строфіку вірша тощо)” [4, с. 162]. Поезикою у вузькому значенні В. Лесин вважає систему принципів якогось літературного напрямку чи окремого поета. Натомість у літературознавчому словнику-довіднику Р. Гром’яка таке твердження відкидається, адже розуміння поезики як літератури є наявною спробою “замінити її одним із напрямів теорії літератури – стилістикою, присвяченою висвітленню поетичного мовлення” [5, с. 542 – 543].

В українському літературознавстві останніх десятиліть ХХ століття активно популяризуються дослідження поезики окремого письменника й поезики окремого твору. Осмислення твору як внутрішньо узгодженої системи провокує термінологічну дифузію поняття поезики. Побутує розуміння поезики як системи. Так, Р. Гром’як розглядає поезику як сукупність, інтенціонально зорганізовану систему прийомів художнього вираження” [5, с. 21]. М. Гуменний доводить, що “поезикою... можна назвати ідейно-тематичну і формотворчу систему художнього твору в контексті історико-літературного процесу” [6, с. 27]. М. Кодак у монографії “Поетика як система” вважає твір нерозривною єдністю, результатом внутрішньо складної, багаторівневої системно-образної думки. Літературознавець розглядає п’ять компонентів, які, на його думку, формують системність твору: пафос, жанр, психологізм, хронотоп, нарація [7]. У наступній праці “Авторська свідомість і класична поезика” (2006) М. Кодак розвиває цю концепцію. Він зауважує, що конкретизуючи зміст понять “суб’єкт творчості”, “індивідуальність художника”, відкриваються підходи до цілісного, системного розуміння поезики твору і творчості митця [8, с. 4].

У подальші роки спостерігається помітна тенденція вирішувати проблему поезики в контексті системного підходу. На особливу увагу

заслугове монографія вітчизняного науковця Г. Клочека “Енергія художнього слова”. Автор засвідчує системний підхід аналізу поетики літературного твору, стверджуючи, що: “нам багато чого відкриється в літературному творі, якщо зуміємо побачити його як системно організовану цілісність, всі компоненти котрої “працюють” на “кінцевий результат” [9, с. 6]. Проте головним завданням для дослідника лишається проаналізувати як, яким чином прийоми (засоби), що є функціонуючими складниками художнього тексту, впливають на читача, заряджаючи його тими чуттями і смислами, що закодовані автором у тексті [9, с. 6]. Удаючись до детального аналізу визначень терміну “поетика” його попередниками, Г. Клочек доводить, що зміст означеного поняття досить рухливий. Це зумовлено різновидовими дефініціями поетики, серед яких дослідник виділяє такі, як: нормативна, описова, історична, функціональна та загальна (теоретична) поетики. Хоча відразу ж запевняє, що питання про сучасне розмежування поетики залишається відкритим.

Як зазначає літературознавець, розуміння терміна “поетика” як системи творчих принципів, дозволяє поетиці увійти в систему категорійних понять таких видів мистецтва, де її використання ще донедавна здавалося неможливим. Вона почала вживатися у сфері не тільки кіно, театру, музики, але й архітектури [9, с. 14].

Розмежовуючи поняття “поетика”, “майстерність письменника” та “художність”, Г. Клочек зауважує що останні є не що інше, як постійні смисли тієї ж таки поетики, до яких, окрім вищезазначених, входять ще система творчих принципів, художня форма, цілісність, системність.

Отже, поетика, за Г. Клочеком, містить такі постійні смисли: 1) художність; 2) система творчих принципів; 3) художня форма; 4) цілісність, системність; 5) майстерність письменника [9, с. 16].

Дослідник не вміщує термін “поетика” у завузькі рамки якої-небудь методологічної концепції. Він наголошує на тому, що “слово поетика пройшло довгий історичний шлях і тому воно багато пам’ятає” [9, с. 16]. Відсутність загальноприйнятих дефініцій Г. Клочек компенсує аналізом смислової структури поняття, вивченням його “внутрішнього змісту”.

Г. Клочек розвиває наукову думку про сучасне становлення системологічної поетики, адже протягом другої половини ХХ століття в поетиці відбулися значні еволюційні зміни – з описової вона поступово перетворювалася на функціональну. Тепер майже повністю усталилися уявлення про поетику художнього твору як про систему, що складається із взаємопов’язаних функціональних елементів. Відтак, на нашу думку, слушним є розмежування системологічної поетики, яке пропонує літературознавець. А саме: поетика окремих компонентів (поетика метафори, композиції і т. п.); поетика окремого літературного твору; поетика окремого письменника (індивідуальна поетика); поетика

окремого жанру; поетика літературної течії (школи, напряму); поетика національної літератури; поетика літератур окремого регіону [9, с. 17].

Останнім часом ряд вітчизняних (Т. Денісова, В. Єшкілев, Д. Затонський) та зарубіжних (Х.-Л. Борхес, О. Вялікова, Ж. Дерріда, Ж. Ф. Ліотар, Ю. Хабермас) науковців тлумачать термін “поетика” в контексті філософії постмодернізму. Американський лінгвіст Д. Каллер визначає поетику як науку про стратегії і тактики літератури, що не зводиться до вивчення риторичних фігур. У ній можна побачити ширше розуміння риторики, яка вивчає можливості мовленнєвих актів будь-якого типу [10, с. 80]. Д. Каллер вважає поетичний текст інтертекстуальною структурою, “відлунням віршів, створених у минулому, від впливу яких важко позбутися” [10, с. 91]. До розуміння поетики науковець підходить з точки зору постмодернізму, і трактує як колективну систему поглядів, що формувалася світоглядним досвідом багатьох поколінь. Досвід переданий нам у спадок як ключ до розуміння творів минулого, сучасного та прийдешнього часу.

Таким чином, тлумачень терміну “поетика” в сучасному літературознавстві надзвичайно багато. Існує кілька концепцій розуміння означеного поняття. Праці, присвячені проблемам поетики (Д. Каллер, Г. Клочек, М. Кодак, М. Ласло-Куцук, О. Потебня, Ю. Тинянов, А. Ткаченко, Б. Томашевський, та ін.), дозволили зробити висновок, що, з одного боку, ця категорія характеризується певною “мінливістю”, а з другого – експлікує найважливіші змістові домінанти поняття. По-перше, про поетику більшість дослідників висловлюється як про цілісну систему художніх засобів, їх естетичну єдність; по-друге, робиться акцент на принципах будови літературного твору. Ці “постійні смисли” (Г. Клочек), безсумнівно, обумовлені авторською індивідуальністю й конкретними завданнями окремого твору. У процесі аналізу виявлено ряд аспектів, що потребують подальшого дослідження, серед яких, зокрема, особливості індивідуальної поетики митця та художнього твору.

Список використаної літератури

- 1. Хархун В.** Дефінітивні розбіжності терміна “поетика” в літературознавчих методологіях ХХ століття / В. Хархун // Вісник Запорізького державного університету. – 2001. – №1 – С.1 – 2.
- 2. Літературознавча енциклопедія:** У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. / Ю. Ковалів. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 624 с. (Енциклопедія ерудита).
- 3. Ковалів Ю. І.** Абетка дисертанта: Методологічні принципи написання дисертації: Посібник [Худож. оформ. Д. В. Мазуренка] / Ю. І. Ковалів – К.: Твім інтер, 2009. – 460 с.
- 4. Лесин В. М.** Літературознавчі терміни: Довідник. / В. М. Лесин– К.: Рад.шк., 1985. – 251 с.
- 5. Літературознавчий словник-довідник** / [за ред. Р. Т. Гром’яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 752 с.
- 6. Гуменний М.** Поетика О. Гончара-прозаїка // Филологический анализ. Теория, методика, практика. Сборник научных

статей. / М. Гуменний. – Херсон, 1993. – С. 22 – 28. **7. Кодак М. П.** Поетика як система. / М. П. Кодак– К.: Дніпро, 1988. – 158 с. **8. Кодак М. П.** Авторська свідомість і класична поетика / М. П. Кодак– К. : ПЦ “Фоліант”, 2006. – 336 с. **9. Клочек Г.** Енергія художнього слова. Збірник статей. / Г. Клочек. – Кіровоград: Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2007. – 448 с. **10. Каллер Джонатан.** Теория литературы: краткое введение / Джонатан Каллер: пер. с англ. А. Георгиева. – М. : Астрель: АСТ, 2006. – 158, [2] с: ил. **11. Франко І.** Літературно-критичні праці (1897 – 1899) Т. 31. / І. Франко. – Київ: “Наукова думка”, – 1981. – 594 с.

Бродюк Ю. М. Генеза терміна “поетика” крізь призму сучасного літературознавства

У статті проаналізовано генезу терміна “поетика”, виокремлено його дефінітивні розбіжності. Крізь призму різноманітних методологічних концепцій осмислено зміст терміну в ширшому та вужчому розумінні.

Ключові слова: поетика, методологічна концепція, поетична творчість, літературний твір, текст, читач.

Бродюк Ю. Н. Генезис термина “поэтика” сквозь призму современного литературоведения

В статье проанализирован генезис термина “поэтика”, выделены его дефинитивные разногласия. Сквозь призму различных методологических концепций осмысленно содержание термина в широком и узком смысле.

Ключевые слова: поэтика, методологическая концепция, поэтическое творчество, литературное произведение, текст, читатель.

Brodyuk Y. The Genesis of the Concept “Poetics” through the Prism of Modern Theory of Literature

The article analyzes the genesis of the concept of "poetics", singled out his definitive differences. In the light of different methodological concepts meaningful content of the term in a broader and narrower sense.

Key words: poetry, methodological concept, poetry, literary work, text, reader

Стаття надійшла до редакції 21.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.12 р.

Рецензент – д.філол.н, проф. Мазоха Г. С.